

is, one can speak of the initial process of creation during the middle - second half of the XVII century. an early modern Ukrainian nation.

Key words: Zaporozhian Army, "People", "Ukraine", "Ukrainian People", "Rus People", Bogdan Khmelnytsky, Petro Doroshenko, Early Modern Nation.

Отримано: 28.11.2017

УДК 94(477)“1770-1774”

Геннадій Шпитальов

ДУНАЙСЬКА ФЛОТИЛІЯ (1770-1774 рр.)

Метою дослідження є реконструкція процесу формування і бойової діяльності Дунайської флотилії в російсько-турецькій війні 1768-1774 рр. Досягнення поставленої мети потребувало вирішення наступних дослідницьких завдань, а саме: 1) визначити місце Дунайської флотилії у планах російського уряду і вищого командування під час російсько-турецької війни 1768-1774 рр.; 2) з'ясувати особливості формування і проблеми будівництва флотилії; 3) конкретизувати функції і особливості бойової діяльності флотилії; 5) показати значення діяльності Дунайської флотилії у справі вирішення Чорноморської проблеми у 2-й пол. XVIII століття.

Об'єктом дослідження даної роботи є Дунайська флотилія періоду російсько-турецької війни 1768-1774 рр. Предметом дослідження є військова служба Дунайської флотилії 1770-1774 рр. Територіальні межі дослідження визначаються Дунайським театром бойових дій 1770-1774 рр. і включають території Південної України, Молдови, Румунії і Болгарії. Наукова новизна отриманих результатів полягає в комплексному дослідженні недостатньо розробленої у вітчизняній і зарубіжній історіографії теми формування і військової діяльності Дунайської флотилії в російсько-турецькій війні 1768-1774 рр. Матеріали роботи можуть бути використані при розробці проблем суднобудування, військової діяльності річкових флотилій Чорноморського басейну, історії запорозького козацтва, а також при розробці узагальнюючих

праць з воєнно-політичної історії Молдови, Румунії, Болгарії і Туреччини.

В цілому військові дії на Дунаї в 1770-1774 рр. показали, що Дунайська флотилія не виправдала очікувань російського уряду. Разом з цим треба відмітити, що уряд недостатньо розумів реалії, з якими довелося зіткнутися армії і флоту на Дунаї. Практика показала наступне: річки в Молдові і Волощині для військового суднобудування були непридатними; в прилеглому до Дунаю регіоні бракувало потрібної для флотських потреб деревини, транспортних засобів, а також фахівців суднобудівельної і теслярської справ; величезна віддаленість дунайського театру бойових дій від баз російського флоту робила справу вкрай витратною як у фінансовому плані, так і у часі. На все це накладалась і незадовільна організація з боку флотських служб, і незнання командуванням регіону, і брак досвіду російських моряків; досвід і знання набувалися буквально на ходу. Разом з цим фахівці морської справи зібрали необхідні гідрографічні дані і набули неоціненного бойового досвіду, які стануть в нагоді в наступних російсько-турецьких змаганнях на Дунаї. Нарешті постало питання, а як же вплинуло будівництво російської військової флотилії на розвиток придунайського регіону? На це можна відповісти однозначно – призвело до марного знищення лісових ресурсів краю і обтяжило населення, яке не мало від того жодної користі. Найціннішу деревину росіяни забрали з собою, решту знищили. Суднобудівельний досвід, набутий росіянами в цій війні, надалі населенням Придунав'я не використовувався.

Ключові слова: бот, галера, галіот, шхуна.

Дунайська флотилія являла собою один із інструментів вирішення Російською імперією Чорноморської проблеми. Ця флотилія формувалась і діяла в період російсько-турецьких війн другої половини XVIII-XIX ст. Наразі науковому загалу пропонується історична розвідка, яка стосується найменш відомого періоду діяльності Дунайської флотилії, а саме 1770-1774 рр. Хоча діям російської армії на Дунаї в період російсько-турецької війни 1768-1774 рр. присвячена не одна фундаментальна праця, Дунайській флотилії не було присвячено жодної окремої студії, лише короткі згадки у

довідкових виданнях. Науковий інтерес до історії Дунайської флотилії виник лише останнім часом. Та й то він стосується переважно питань історії російського суднобудування. Для історії України дана тема цікава тим, що у складі Дунайської флотилії діяли запорозькі козаки. Що ж до висвітлення цього питання в науковій літературі Молдови, Румунії та Болгарії, на території яких розгортались головні події російсько-турецьких війн, то воно становить справжню лакуну.

Після розгрому росіянами головної турецької армії біля о. Кагул 21.07.1770 р. авангардні корпуси 1-ї армії генерал-аншефа графа П.Рум'янцева переслідували супротивника до самого Дунаю. Через дві доби, 23.07.1770 р., на Картальському мисі авангардний корпус генерал-майора Ф.-В. Баура захопив обоз і артилерію, яку візир не встиг переправити до Ісакчі. Тут відбулось перше зіткнення росіян з Дунайською флотилією турків. Артилерійським вогнем росіяни відігнали турецькі судна від берега. Вже 08.08.1770 р. при впадінні Пруту в Дунай, на взятих у волохів човнах, донські козаки захопили 5 турецьких транспортних суден з провіантом, які слідували на підкріплення гарнізону Рені. Два призові (трофейні) судна, кожне з яких могло прийняти на борт 120 бійців, росіяни переоснастили для військових операцій, встановивши на них легкі гармати. Управляли цими суднами серби із числа волонтерів [3, с. П₂-П₃; 16, с. 65-66; 18, с. 159]. Перший бій цього човнярського загону із турецькою флотилією відбувся 21.09.1770 р. біля островів супроти Рені. Турецька флотилія у 5 галер і 30 шайок (каїків) йшла Дунаєм з Ісакчі на підкріплення гарнізону Браїлова. У ході бою турки оточили два судна росіян і пішли на абордаж. Втім росіянам вдалося не тільки відбитися, а й потопити пострілом з гармати один турецький човен [3, с. С-С₂; 18, с. 169-170] (*карта бойових дій – с. 74*).

Після того, як 26.07.1770 р. корпус князя М. Рєпніна оволодів слабо укріпленим Ізмаїлом, кримський хан Каплан II Гірей, котрий після втечі з під Кагулу стояв із своїм військом у Буджаку, запросив у графа П. Рум'янцева (вже генерал-фельдмаршала) і командира 2-ї армії генерал-аншефа графа П.Паніна припинення бойових дій проти татар і вільного їх проходження до Криму через Очаків і Кінбурн. Не отримавши згоди від обох командувачів, хан прорвався на півострів

через нечисельні заслони запорожців. 21.08.1770 р. турецький гарнізон Кілії погодився здати фортецю генерал-поручику князю М. Репніну з умовою безперешкодного виходу на правий берег Дунаю з тим, щоб після переправи усі судна повернути назад в кілійську гавань. У такий спосіб 1-а армія отримала білше сотні суден. Ці судна П.Рум'янцев використав для перетину виходу турецьких суден в море кілійським гирлом і підтримував у турках думку щодо можливості форсування росіянами Дунаю. При цьому головні сили 1-ї армії зосереджувались у таборі біля прісноводного озера-лиману Ялпуг [3, с. Р-Р₃ ; 6, с. 360-362, 368, 370-376; 18, с. 144-149, 156]. Нарешті, 16.09.1770 р. 2-а армія П.Паніна штурмом оволоділа Бендерами, головною метою кампанії. Після цього кримський хан вирушив із Буджака до Криму, а Буджацька та Єдисанська орди прийняли присягу на вірність російській короні. Після цього, 28.09.1770 р. турецький гарнізон Ак-Кермена капітулював перед бригадою барона Й.Гельстрома на тих самих умовах, що були запропоновані М. Репніним гарнізону Кілії [4, с. Д₃, Ж₃, Л₃ ; 6, с. 379-385; 16, с. 68-75; 18, с. 166-168].

На початок листопада на лівому березі Нижнього Дунаю¹ турки продовжували утримувати Браїлів (Браїлу, Бреїлу), до якого з Ісакчі водою безперешкодно доправлялись підкріплення і припаси. Ще 29.09.1770 р. до Браїлова підступив корпус генерал-майора Ф. Глебова. Втім, кілька жорстоких штурмів успіху росіянам не принесли. З метою відволікання уваги турецького командування від Браїлова П.Рум'янцев вирішив поширити у краї чутки про свій намір форсувати Дунай нижче Ісакчі і провести диверсію проти Тульчі в вершині дельти Дунаю (в районі мису Чатал). Так, 08.11.1770 р., за наказом П. Рум'янцева, командир ізмаїльського деташементу (окремого корпусу) генерал-майор барон О. Вейсман² вислав в пошук на Тульчу загін гренадерів числом в 350 чоловік під командуванням секунд-майора Мекноба. Цей загін вийшов на човнах, зібраних в кілійському гирлі у місцевого населення. Човни були залегкі, через що на них не можна було встановити гармати. Прокравшись поміж

¹ Нижня течія Дунаю. Починається від м. Турну (Турно) і простягається до Чорного моря.

² Otton-Adolf Weisman von Weissenstein.

островів і очерету загін Мекноба в ніч на 10 листопада атакував Тульчу. Росіяни вибили турків з укріпленого табору, передмістя і захопили фортецю. Втім, залишатися в Тульчі, яка знаходилась за 23 версти від Ісакчі, де стояли головні сили турків, було небезпечно. Знищивши усі припаси і затопивши артилерію супротивника загін Мекноба повернувся в ізмаїльську гавань. На зворотньому шляху сильний вітер порозкидав російські човни, а деякі навіть заніс нижче Кілії. Диверсія росіян проти Тульчі сприяла здачі Браїлова. Нарешті, 10.11.1770 р. корпус Ф. Глебова увійшов у покинутий турками Браїлів. Після цього 1-а армія стала на зимові квартири в придунайських князівствах. Корпус генерал-аншефа П. Оліца увійшов в Бухарест, корпус генерал-фельдмаршала П. Рум'янцева розташувався в межиріччі Пруту і Сирету (Серету)³ із ставкою в Яссах, а корпус генерал-майора О. Вейсмана – в Ізмаїлі. На корпус О. Вейсмана покладалось завдання оборони кілійського рукава гирла Дунаю. Цей корпус розташовувався фронтом від гирла Пруту до Чорного моря і далі берегом моря по Дністру до Бендер. В розпорядження О.Вейсмана були передані всі судна армійської флотилії, головна частина яких зосереджувалась в Ізмаїлі [3, с. У-У₃ ; 5, с. Б-Б₂ ; 6, с. 388-389, 397-399; 16, с. 75-79; 18, с. 195-202].

Становище російської армії ускладнювалося ще й тим, що район військових дій був зовсім не вивчений, командування не мало навіть пристойних карт і планів місцевості. А між тим фронт по північному березі Дунаю був розтягнутий більш ніж на 750 верст (800 км). Туреччина протиставила 45 тисячам російських військ в три рази більшу армію, причому взаємодіючу з потужною річковою флотилією. Турецьке командування могло перекидати великі корпуси на лівий берег Дунаю по понтонних переправах, під прикриттям галер і фрегатів. У свою чергу, росіяни могли здійснювати переходи Дунаю лише на легких човнах. Правий (турецький) берег Дунаю високий і горбистий, а лівий (російський) – низький і зарослий очеретом. По правому берегу турки утримували лінію потужних фортець – Відін, Оршова, Нікополь, Сістов, Руцук (Русе), Туртукай, Сілістрія (Сілістра), Гірсово, Мачин,

³ Притока Дунаю. Впадає в Дунай біля м. Галац. (Не плутати із р. Серет, притокою Дністра).

Ісакча, Тульча; на лівому березі за турками залишалась Журжа (Джурджу) і Турно (Турну). Ширина в нижній течії Дунаю сягає від 600 м до 3 км. Тож перевага турецької флотилії була саме в ширині Дунаю. Успіх росіяни могли мати лише біля гирла Дунаю, котре являє собою плавні, вище яких знаходиться безліч порослих очеретом і деревцями мулких островів [6, с. 448, 456, 459; 13, с. 114; 17, с. 260-261].

Човни, зібрані росіянами у волохів, були переважно плоскодонні і могли бути використані лише на мілководних притоках Дунаю. Вести бойові дії можна було лише на трофейних турецьких суднах, але таких було обмаль. В грудні 1770 і в січні 1771 р. П. Рум'янцев купив за рахунок армійських коштів два великі судна, на яких до Кілії прибули грецькі купці. Ці судна були являли собою середземноморські галіоти галерного типу: довжина 75 футів, ширина 22 фути, вантажопідйомність до 6 тис. пудів при осадці 8 футів; без вантажу могли прийняти на борти по 400 чоловік при шести 3-фунтових полкових гарматах [19, с. 17-18].

Взимку на Дунаї розпочалась так звана мала (диверсійна) війна. Османське командування висаджувало чисельні десанти на лівий берег Дунаю і чинило диверсії проти окремих корпусів 1-ї армії, розквартированих у Східній Волощині. Для боротьби з цими десантами П. Рум'янцеву доводилось тримати на березі лінію укріплених форпостів з артилерією. У свою чергу, російські корпуси проводили рейди “поиски” (далі по тексту – пошуки)⁴ на правому турецькому березі. Рейдами на правий берег Дунаю П. Рум'янцев намагався утримати турецьку армію від переходу на лівий. Росіяни користувались з того, що турки контролювали лише найзначущі населені пункти прибережної зони, а поза ними бекетів і роз'їздів не тримали. (Це було пов'язано з тим, що турецьке командування могло тримати своїх вояків лише великими загонами, бо ті були схильні до грабунків місцевого населення, втеч з театру війни, а нерідко і до переходу на бік супротивника). Так, 05.01.1771 р. загін чисельністю в 120 арнаутів (волонтерів із числа балканських християн-перебіжчиків) під керівництвом штабс-капітана Монолакі переправився човнами через Дунай і атакував с. Остров, де

⁴ В тогочасній російській військовій термінології диверсійний рейд мав назву “поиск”.

розміщувалась турецька залога. Це зчинило неабиякий переполюх серед османського війська. 14.02.1771 р. О. Вейсман вислав на човнах сотню гренадерів в розвідку до Тульчі. Цей загін здійняв під Тульчею тривогу. 14.03.1771 р. розвідувальна човнярська команда козаків Браїлівського гарнізону захопила на ворожому березі неподалік Мачина три судна-шайки, кожне з яких могло взяти на борт до 200 чоловік і більше [5, с. Бз-Гз; 6, с. 420-423, 426-427; 19, с. 7-8, 23-56, 88].

Такі пошуки стали для російської піхоти основним видом бойової діяльності і вагомим джерелом поповнення плавзасобів. Це був активний спосіб оборони лінії фронту. Паралельно з цим, човнярські загони вели розвідку суднохідності Дунаю, обстеження правого (ворожого) берега і пошук підходящих місць для форсування річки. Турки, у свою чергу, також чинили пошуки малими групами на лівий берег Дунаю, але здебільшого для грабунку прибережних волоських поселень. Наїзди турків проходили без особливого успіху, оскільки по всьому березі росіяни тримали, форпости, пікети і розїзди. До цього всього слід додати боротьбу човнових загонів за дунайські острови, що використовувались як плацдарми для проведення диверсій. Ця “мала війна” велась обома сторонами здебільшого в нічний час з тим, щоб непомітно підійти до об’єкту, стрімко атакувати і відійти ще до того, як ранкова видимість дозволить супротивнику надіслати підкріплення.

Із самого початку кампанії 1771 р. російське командування перетворювало правий берег Дунаю на випалену пустку. Так, 24.03.1771 р. О.Вейсман підійшов на човнах до Тульчі і вибив звідти турецький гарнізон. Усі великі і середні турецькі судна, які знаходились у гавані без весел і вітрил, були спалені, а на 15 малих суден були посаджені родини тульчинських греків і молдаван, які забажали переїхати до росіян в Ізмаїл. По дорозі до Ізмаїлу загін О. Вейсмана захопив на Дунаї 6 середніх вітрильних суден. 16.04.1771 р. О. Вейсман взяв приступом Ісакчу, підірвав її укріплення, спалив склади, захопив чимало гармат, галеру і 33 шайки, після чого повернувся в Ізмаїл. Пізніше, щоб відтягнути частину турецьких військ від Нікополя, з якого підтримувався обложений корпусом М. Рєпніна Турно,

генерал-майору Г. Потьомкіну було наказано провести диверсію вище ф. Оршови. Так, 05.05.1771 р. генерал-майор Г. Потьомкін, який діяв у Крайовському Банаті, із загоном в 460 піхотинців перебрався на човнах і поромах на турецький берег і вдарив на м. Цибро (Цимбру). Запримітивши на річці росіян, турецькі родини покинули місто, а опір чинили лише яничари, котрі прикривали відступаючих. По захопленню міста Г. Потьомкін наказав забрати із турецьких складів скільки можливо провіанту, а самі склади спалити. Разом із складами згоріло і місто. Усіх християнських жителів (2620 душ) генерал наказав забрати із собою. В гавані росіяни взяли 14 великих суден і сотню човнів. Ті ж судна, які знаходились на березі для ремонту (4 транспорти і 17 шайок), були спалені [6, с. 333-442, 461-462; 19, с. 26-30, 37-42].

При підготовці до кампанії 1771 р. російський уряд, зважаючи на славні морські традиції запорозького козацтва, через генерал-прокурора О. В'яземського зробив запит Січовому Кошу про можливість запорозької флотилії вийти морем на Дунай. При цьому обіцялось щедре грошове жалування усім козакам, які візьмуть участь у поході. 31.03.1771 р. О. В'яземський на засіданні Державної Ради оголосив зміст листа кошового отамана Запорозької Січі П. Калнишевського від 13.03.1771 р., в якому йшлося про готовність козаків вийти з Дніпра в море на човнах-дубах відразу ж по закінченні ремонту суден після минулорічної військової кампанії, яку запорозька флотилія вела в Дніпровсько-Бузькому лимані. Державна Рада постановила відіслати на Січ 5 тис. крб. для лагодження човнів з тим, щоб влітку запорозька флотилія підвозила на Дунай провіант для 1-ї армії [2, с. 77]. 02.06.1771 р. тисячна команда запорожців на 19-ти човнах-дубах при 18-ти фальконетах прибула до Кілії. П. Рум'янцев передав запорожців у відання генерал-квартирмейстера Ф.-В.Баура (фон-Бауера)⁵, який за фахом був інженером-гідротехніком і картографом. При цьому тисячну команду було поділено на два окремі п'ятисотенні

⁵ *Friedrich-Wilhelm von Bauer (Bawr)* в Росії Федір Вілімович Баур (Бавр, Бавер). У 1769 р. в чині генерал-майора перейшов з пруської служби на російську, де обійняв посаду генерал-квартирмейстера 1-ї (Дунайської) армії, з 1772 р. начальник генерального штабу російської армії, з 1773 р. генерал-поручик, з 1783 р. інженер-генерал. Залишив по собі праці: *Mémoires historiques et géographiques et militaires sur la Valachie*, 1778; *Carte de la Moldavie / Friedrich W. Bauer*, publisher: Amsterdam, 1781.

підрозділи, котрі діяли при російських корпусах генерал-майорів О. Вейсмана і генерал-майора Г. Потьомкіна, що базувалися відповідно в Ізмаїлі і в Ораші [23, с. 136-138].

Весною 1772 р. на Дунай з Дніпра прибула ще одна, така сама за складом людей і човнів, команда запорожців. Та влітку того року бойові операції були згорнуті через переговорний процес. На початку 1773 р. друга тисячна команда запорожців також була поділена на дві частини і передана у відання генерал-майора А. Мілорадовича і генерал-майора О. Суворова. Обидві запорозькі тисячні команди (поділені на чотири п'ятисотенні) залишалися на Дунаї до кінця війни. Упродовж військових кампаній 1771-1774 рр. суттєва частина усіх бойових операцій на Дунаї покладалась на запорозькі човнярські загони. Запорожці покрили себе славою у 1771 р. під Кілією, Тульчею, Ісакчею, Ізмаїлом, Гірсово, а у 1773 р. під Гуробалами, Сілістрією, Туртукаєм, не втративши у боях жодного свого судна. За свої подвиги на Дунаї запорожці, крім грошових премій від командування армії, були нагороджені імператрицею медалями (старшини, які були командирами команд отримали нашійні золоті медалі на андріївській стрічці, а рядові козаки – нашійні солдатські на георгіївській стрічці) [1, с. 130, 288-289; 23, с. 139-140].

Тим часом російський уряд розпочав військове суднобудування *“на Днепре, Днестре или других воложских и молдавских реках”*.

З цією метою ще наприкінці жовтня 1770 р. для обстеження гирл Дніпра, Дністра і Дунаю Адміралтейств-колегія відрядила експедицію на чолі з капітаном 1-го рангу І. Нагаткіним. До складу експедиції І. Нагаткіна входили фахівці галерного флоту: штаб-, обер- і унтер-офіцери, штурмани, підштурмани, матроси, солдати, писарі, майстри по лісозаготівлі, суднобудівничі майстри-комендори, підмайстри, десятники з щоголової, весельної, канатної, корпусної справ і т. д. На початку 1771 р. капітан І. Нагаткін розподілив роботу по опису річок наступним чином: опис Дніпра до о. Хортиця було доручено капітану 2-го рангу П.фон-Дезіну; опис Дністра вище Бендер – капітану 2-го рангу О. Бешенцову; опис Дністра від Бендер до Чорного моря і морські береги до Хаджібея та Ізмаїлу – капітан-

лейтенанту Мавріну; опис Дунаю – капітан-лейтенанту Третякову і лейтенанту Васильєву (у 1772 р. Третякова і Васильєва змінять капітан-лейтенант Ломан і лейтенант Зубов); опис Пруту було доручено лейтенанту Полубояринову; опис Сірету – мічману Гловову; опис Олти – лейтенанту Риндіну. Особлива увага була прикута до пониззя Дніпра, починаючи від о. Хортиця. (Дніпро нижче о. Хортиця, а також береги і прибережні глибини Чорного моря до самого Дунаю були описані частково і нашвидкоруч командированими нижніми чинами флоту під час експедиції запорозької флотилії на Дунай. Дніпровський лиман до кінця 1771 р. був часково промірянй штурманом Кутийхіним, а дані про урочища і глибини записані за “сказками” запорозьких старшин човнярської військової команди, що несли дозорну службу в гирлі Дніпра. Роботи з проміру річок і лиманів Північного Причорномор’я і лівого берега Дунаю завершилися лише восени 1772 р. Зібрані дані показали, що будівництво морських суден з великою осадкою на усіх вищевказаних річках неможливе [7, с. 731-732, 742, 745].

По прибутті на Дунай команда І. Нагаткіна, згідно указу Адміралтейств-колегії, потрапила у повне розпорядження П. Рум’янцева. На початку червня 1771 р. П. Рум’янцев передав морську команду І. Нагаткіна у корпус генерал-майора О. Вейсмана. У справах суднобудування І. Нагаткін залишався у підпорядкованні головнокомандувача. Маючи намір запровадити на Дунаї регулярну флотилію, П. Рум’янцев наказав І.Нагаткіну віднайти в Молдові ліси, придатні для суднобудування. Також І. Нагаткін мав підготувати креслення галери, а приставлений до І. Нагаткіна “ластовых судов мастер” Г. Карчебніков мав підготувати креслення транспортного боту. В допомогу І. Нагаткіну молдовський диван надав місцевих майстрів з будівництва човнів і порадив влаштувати верфі в містечках Шербешті і Максименах. Кращий будівельний ліс виявився в урочищі Кугурлуй і м. Пятрі. У лютому почалась заготівля лісів, а в місцях, призначених для будівництва, – будувались спеціальні млини для розпилу лісу на дошки. На склади законсервованої Брянської верфі ⁶ для пошуку гармат, якорів, блоків і

⁶ Суднобудівельні роботи на цій верфі були згорнуті після закінчення російсько-турецької війни 1736-1739 рр.

такелажу на 50 галер І. Нагаткін відрядив капітан-лейтенанта П. Третьякова. Із Брянська усі матеріали доправлялись водою до Києва (по Десні і Дніпру), а далі суходолом до Хотина і Ясс. В Малоросійській губернії, за наказом П. Рум'янцева,⁷ були запроваджені канатні заводи. Залізні деталі, матеріали і приладдя замовлялись в Тулі, Москві, Казані і Астрахані. Наприкінці січня 1771 р. І. Нагаткін прибув до Браїлова і оглянув місця, де раніше знаходилась турецька верф для будівництва гребного флоту на Дунаї. Вігідними для будівництва виявились місця біля Галаца – при гирлі Сірету, біля озер Катущі і Маріни, а також біля Рені – при гирлі Пруту. Останнє було визнане кращим, оскільки береги Дунаю тут були високими і не підтоплювались під час весняного водопілля. Однак там спуск суден на воду можна було здійснювати лише ранньою весною. Тим часом місце, придатне для спуску суден упродовж всього року, виявили біля фортеці Журжі. Однак ця фортеця знаходилась на краю слабкого правого флангу 1-ї армії і постійно перебувала під загрозою удару як з боку турків, так і з боку австрійців, які зайняли ворожу позицію до Росії [19, с. 17-21].

Наприкінці квітня 1771 р. І. Нагаткін отримав від очільника Адміралтейств-колегії генерала від флоту графа І. Чернишова *“план нового рода судна морского и речного, выдуманого новоприезжим и в службу нашу принятым англичанином адмиралом Ноульсом, которого знание и искусство свету довольно известны. По отменности его может оно показаться не столь способным, а особливо в ходу, но в том Вы ошибётесь, для чего и рекомендую строить без всякой отмены и преубеждения”* [7, с. 732-733]. Відомий у світі адмірал, семидесятилітній баронет сер Ч.Ноульс⁸, був запрошений і прийнятий на російську службу у 1770 р. *“сверх комплекта”* і призначений на посаду генерал-інтенданта флоту як консультант із вдосконалення портів і проектування морських суден. Імператриця погодилась із вимогами Ч. Ноульса щодо його старшинства над російськими адміралами і подвійним у порівнянні з ними жалування, але відмовила надати

⁷ П.Рум'янецв, будучи командуючим 1-ї армії, продовжував виконувати обов'язки президента П-ї Малоросійської колегії (малоросійського генерал-губернатора).

⁸ *Sir Charles Knowles 1st baronet.*

повноваження генерал-адмірала (на той час це звання належало великому князю Павлу Петровичу) [22, с. 514-523].

Для Азовської флотилії Ч. Ноульс мав проектувати фрегати, а для Дунайської – шхуни. Шхуна Ч.Ноульса відносилось до класу однопалубних двощоголових шхун з опущеними напівбаком і напівютом: довжина корпусу 90 футів, ширина 24 фути і 6 дюймів, повна осадка 11 футів; вітрильне оснащення було комбінованим і передбачало два гафелі і горішні марселі на кожну щоглу, а на бушприті клівер, мідель-клівер і бом-клівер; артилерійське озброєння 12 одиниць 6-фунтових гармат. Креслення Ч. Ноульса переробив прикомандирований на Дунай корабельний майстер М. Портнов. Причиною стало те, що на місці не можна було знайти потрібної деревини. Для керівництва роботами по будівництву шхун І.Чернишов відрядив до І. Нагаткіна корабельного майстра В. Оксенгама⁹. Потрібне число шхун мав визначити П. Рум'янцев. Для початку фельдмаршал рекомендував І.Нагаткіну виготовити хоча б два судна, аби перевірити їхні можливості [7, с. 732-735; 9, с. 71-72; 11, с. 85-86].

Також І. Нагаткін отримав наказ П. Рум'янцева від 10.05.1771 р. щодо відрядження в Ізмаїл і Браїлів по одному офіцеру і майстру для ремонтування трофейних суден. На той час лише в одному Браїлові знаходилось 15 великих, 15 середніх і 96 малих трофейних човнів, які потребували ремонту або переробки. В Ізмаїлі ж знаходилось 43 трофейних судна, взятих впродовж весни під Тульчею. Куплені у грецьких купців галіоти галерного типу мали осадку в 13 футів, тож не могли використовуватися на мілководді. У червні 1771 р. граф І. Чернишов прикомандирував до І. Нагаткіна три команди галерного флоту. Перша команда числом в 100 матросів при 9 боцманах і боцманматах призначалась для опису Дністра і Дунаю. Друга команда – 3 галерні лейтенанти (Кашкін, Колокольцов, князь Шаховський), 75 галерних матросів і 40 адміралтейських робітників галерної і ботової справ, обер-офіцер “казначейской должности” і лікар, призначалась для суднобудівельних робіт на притоках Дунаю. Третя команда була артилерійська: 2

⁹ William Oksengam. Помер в Браїлові у лютому 1773 р.

констапеля, 12 канонірів і 20 солдатів морської піхоти. Тоді ж Дунайська флотилія отримала з Адміралтейств-колегії галерні і кончебасні (ботові) прапори [7, с. 733-736]. Крім того, генерал-майору О. Римському-Корсакову, якому було доручено управління Молдовським князівством, П. Рум'янцев наказав організувати робітників і матеріали для будівництва на Пруті і Сіреті козацьких човнів, числом в 150 одиниць. Паралельно П. Рум'янцев намагався налагодити будівництво грецьких ботів і турецьких кончебасів, довівши загальне число цих суден до двох сотень. Ці човни планувалося задіяти для десантування армії на правий берег Дунаю. Керував цими роботами І. Нагаткін, а після його відзиву в С.-Петербургу – капітан 2-го рангу П. Третьяков, пізніше – капітан 2-го рангу О. Бешенцов. Втім, за браком матеріалів і фахівців побудувати намічену кількість човнів не вдалося [19, с. 22; 25, с. 189].

Вся Дунайська кампанія 1771 р. була замкнена на фортеці Журжа (Джурджу). 01.03.1771 р. цю фортецю у турків відбив корпус П. Оліца¹⁰. Вже 29.05.1771 турки переправились на лівий берег Дунаю і з Нікополя в Турно і розгорнули наступ на Бухарест. Російський гарнізон Журжі здав фортецю на умовах почесної капітуляції і вільного проходу до своєї армії із знаменами, зброєю і майном. Після втрати Журжі головні сили 1-ї армії змушені були вести важкі бої в Східній Волощині впродовж усієї літньої кампанії 1771 р. 07.08.1771 р. корпус генерал-поручика графа Х. Ессена¹¹ спробував відбити Журжу, але змушений був відійти з великими втратами. Після розгрому турків під Бухарестом корпусом Х. Ессена 20.10.1771 р. російський авангард (полк карабінерів і 2 ескадрони пікінерів) підполковника князя Д. К. Кантеміра на світанку 24.10.1771 р. з нальоту атакував Журжу і вибив звідти малочисельну залогу турків. Між тим Турно росіянам взяти так і не вдалося. Надалі звідти постійно нависатиме загроза правому флангу російського фронту [19, с. 20, 83-85, 121, 153-155].

¹⁰ П.Оліц помер невдовзі після взяття Журжі. Замість нього головним командиром у Волощину було призначено генерал-поручика князя М.Репніна.

¹¹ У Волощину графа Х.Ессена було відівано з Польщі (де він очолював корпус, що діяв проти польських конфедератів – союзників Туреччини). Це сталося після втрати Журжі внаслідок подання у відставку князя М.Репніна.

У ході кампанії потужні диверсії росіяни проводитимуть у пониззі Дунаю на ділянку турецького фронту Тульча-Гуробали аби відвернути увагу турків від своєї слабкої ділянки фронту, що знаходилась супроти лінії Відін-Сілістрія [6, с. 461-462, 471, 478]. Так, 19 червня корпус О. Вейсмана атакував Тульчу і турецьку флотилію, яка стояла в тульчинській гавані. Крім піхотинців і артилеристів О. Вейсман задіяв в операції флотську команду і запорожців. У ході серії важких боїв окремими загонами О.Вейсману вдалося відігнати турків з позицій і спалити 11 морських фрегатів (2- і 3-щоглових), 26 галер і напівгалер, а також захопити 43 військові човни [19, с. 96-109]. У липні на Дунаї сталася повінь, внаслідок чого прибережні низини (особливо лівого берега) були затоплені. Після цього до самого жовтня значних операцій воюючі сторони не проводили. Траплялись лише сутички під час розвідок. Так, наприклад, 02.08.1771 р. капітан І. Нагаткін провів рейд на турецьку сторону до гори Буджак і витримав бій на березі, у ході якого вдалося виявити зосередження ворожих військ під Мачином. Після цього основну ударну силу Дунайської флотилії І. Нагаткін перевів до Браїлова. Упродовж серпня-вересня човнові команди під керівництвом генерал-майора А. Мілорадовича проводили диверсії від Мачина до Гуробал. Внаслідок цих дій у турків від Дунайського гирла і до Сілістрії не залишилося жодного човна. Військові судна турецького флоту не могли зайти в Дунай з моря, оскільки Кілійський судохідний рукав знаходився під контролем росіян. Російські корпуси отримали можливість будь-коли переходити річку і розгортати дії в Добруджі [6, с. 464-468, 473-477, 481; 19, с. 128-129].

Коли ж П. Рум'янцев дізнався, що турки зосереджують сили в районі Руцук-Сілістрія для нового наступу на Бухарест, то знову наказав О. Вейсману провести в пониззі Дунаю потужну диверсію. 20-24.10.1771 р. О. Вейсман провів операцію у ході якої було захоплено Тульчу, Бабадаг (ставку великого візиря) та Ісакчу. Трофеї були просто величезні. Все, що не можна було забрати із собою, було знищено, а укріплення підірвано. Паралельно були захоплені і зруйновані фортеці Мачин (загоном бригадира А. Мілорадовича із Браїлова) і Гірсово (загоном полковника А. Якубовича із Ораша) за участю запорозьких човнярських загонів. Ці

операції дали змогу корпусу Х. Ессена на початку листопада розгромити турків під Бухарестом і повернути Журжу [6, с. 483, 486-488; 19, с. 156-169].

Впродовж кампанії 1771 р. в розпорядженні генерал-майорів О. Вейсмана і Г. Потьомкіна перебувало 67 суден, здатних прийняти на борти до 3 тис. чоловік: 6 грецьких галіотів (3 двоцоголові, 2 трицоголові і 1 одноцоголовий), 5 безпалубних (венетійських) ботів¹², 8 кончебасів¹³, 4 напівкончебаси, 4 мауни¹⁴, 2 великі гондоли¹⁵, 3 малі гондоли, 4 морські галери, 2 річкові галери, 28 франшкотів¹⁶ і 1 ялбот¹⁷. На цих суднах веслярами і матросами служили молдавани із помісячною платнею і провіантським забезпеченням. Вітрила на цих суднах практично не використовувались для скритності пересувань. Артилерія флотилії складалась із 12-ти 8-фунтових єдинорогів, 42-х 6-фунтових гармат і 130-ти легких 3-фунтових гармат і фальконетів. Малі ж судна впродовж зими мали служити для роз'їздів вздовж лівобережного фронту форпостів і були передані в розпорядження старших форпостних командирів на місця. На кінець жовтня галери і галіоти були приведені в ізмаїльську гавань, де їх прийняв капітан 2-го рангу О.Бешенцов. Ізмаїл став ремонтною базою флотилії. Ремонтувались судна в річці-протоці Велика Ріпіда, яка з'єднує озеро Кугурлуй з Дунаєм. Однак на галери і галіоти не вистачало ані такелажу, ані потрібної деревини на весла. При цьому до розвідки будівельного лісу на шхуни справа так і не дійшла. Зібрані ж в Молдові О. Римським-Корсаковим робітники для будівництва козацьких човнів повтікали. Все, на що спромігся І. Нагаткін, так це запропонувати П. Рум'янцеву місцеположення для нової верфі між озерами Малиною і Балтицею. Після черги жорстких, але справедливих, нарікань з боку головнокомандувача І. Нагаткін "захворів" і запросив у імператриці відставки. З переписки П. Рум'янцева з І. Чернишовим видно, що обидва були незадоволені діяльністю І. Нагаткіна, якого врешті довелось відкликати в С.-Петербургу.

¹² Плоскодонне безпалубне 20-24-весельне судно, призначене для прибережного плавання і десантних операцій; мало дві короткі щогли з латинськими вітрилами.

¹³ Великий морський 14-весельний човен з високою щоглою для прямого вітрила.

¹⁴ Великий транспортний човен, призначений для завантаження морських суден у портах з мілкими гаванями.

¹⁵ Плоскодонний річковий човен без щогли.

¹⁶ Велика 12-весельна шлюпка з щоглою.

¹⁷ Мала 6-весельна корабельна шлюпка.

Сам П. Рум'янцев про І. Нагаткіна писав імператриці наступне: *“капитан флота Нагаткин искренно и не обинуясь мне признался, что он сам несведущ в части построения судов и распорядить заведением того не может”* [6, с. 481, 488-490, 507; 19, с. 23].

Виходячи з цього, 27.11.1771 р. граф І. Чернишов наказав керівнику Брянської адміралтейської контори раднику інтендантської експедиції Адміралтейств-колегії М. Рябініну їхати на Дунай і замінити “хворого” І. Нагаткіна. У вересні, до прибуття М. Рябініна, усі справи Дунайської флотилії були доручені галерному капітан-лейтенанту П. Третьякову. Тим часом в Брянськ на зміну М. Рябініну із Адміралтейств-колегії було відряджено радника інтендантської (суднобудівельної) експедиції П. Полянського. В ордері до М. Рябініна граф І. Чернишов поставив наступні завдання: *“Вы уже известны, что положено строить 30 новородных судов, называемых шхунами, на которые и припасы заготовлены, но по сие время ни одного судна ещё не построено и лесов найдено только на три шхуны и три катера, то Вам стараться отыскивать лесов более, чтоб к будущей экспедиции не только те три судна, но и более построено было. Сверх того, что до берегового строения касается, имеете Вы командовать флотилиею. Имеете сколько можно продолжать начатую капитаном Нагаткиным опись реки Днестра, Прута, Сирета и Дуная”* [7, с. 737-738].

Для опису молдовських річок М. Рябінін взяв із собою капітана 2-го рангу П. фон-Дезіна, команда якого на той час завершила опис нижньої течії Дніпра). М. Рябінін прибув в Ізмаїл 29.01.1772 р. П. фон-Дезін фактично став заступником М. Рябініна по організації бойових операцій флотилії і гідрографічних промірів Дунаю. М. Рябінін зосередив увагу на забезпеченні діяльності флотилії і суднобудівництві. Заготівля будівельного лісу (соснові дошки і липові бруси) проводилася на Пруті і Сиреті, а також південному передгір'ї Карпат на р. Бістріці в районах м. Кимполунг і Берешті. Заготівельними роботами керував капітан-лейтенант Маврін. Корабельний майстер М. Портнов вираховував, що із вже заготовленого на дунайський верфях лісу можна побудувати 10 шхун довжиною в 90 футів, 3 шхуни довжиною в 70 футів і 7 шхун довжиною в 60 футів. До початку березня на

території Молдови і Волощини було віднайдено лісів ще на 20 шхун [7, с. 740, 742-743].

Доправлення матеріалів і будівельного лісу до верфей з Брянського адміралтейства було справою досить складною і витратною. Так, матеріали доводилось відправляти до Хотина з Києва на поштових конях і обивательських підводах. Щогловий і весельний ліси (соснові стовбури) доправлялись із Польщі, для чого на станціях знаходилося по 600 “*обывательских подвод*” з кіньми і погоничами-власниками (найнятих російськими підрядчиками). Перевезення лісу з Хотина до Ясс і подальший сплав до гирл Пруту і Сірету здійснювались за рахунок Молдови. 29.12.1771 р. Державна Рада за присутності самої імператриці вирішувала питання стосовно того, чи будувати на Дунаї флотилію, або ж взагалі відізнати звідти морських служителів. Віце-президент Адміралтейств-колегії граф І.Г.Чернишов доповів, що на р. Сірет віднайдено потрібні ліси і інструменти, необхідні для будівництва, туди відправлено. Постановили будувати судна нарядом із молдаван аби не обтяжувати цією справою діючу армію. Однак в С.-Петербурзі не знали, що молдовські теслярі зовсім не знають суднобудівельної справи, а платню вимагають за свої послуги непомірну. П. Рум'янцев ще на початку грудня пропонував Державній Раді терміново розглянути питання будівництва потрібних для 1-ї армії суден у Воронежі і спускати їх Доном в Азовське море. Оскільки ще з літа 1771 р. Крим вже повністю контролювала 2-га армія В. Долгорукова, то пропозиція П. Рум'янцева мала сенс. За задумом П.Рум'янцева готові і оснащені судна з екіпажами мали прибувати на Дунай Чорним морем під прикриттям кораблів Азовської флотилії, яка отримала базу в Керчі [1, с. 142-143; 2, с. 136; 6, с. 508; 19, с. 22-23].

На початку 1772 р. в Державній Раді виникла ідея встановлення морської комунікації між Дунайською і Азовською флотиліями. П. Рум'янцев повідомив про це П.Третьякову і просив підшукати потрібне судно і надійного капітана, аби той зміг пройти до Кафи або до Керчі. В морський похід був споряджений грецький однощогловий “*галиот малой пропорции*” (довжина 35 футів, ширина 15 футів, глибина інтрюму 6,2 фути), командиром якого був призначений лейтенант Г. Вельяшов. 08.03.1772 р. галіот

Вельяшова вийшов в море, але через сильний вітер і отримані пошкодження змушений повернутися в Кілійське гирло. На ремонт корпусу і щогл судна пішло п'ять діб. Після закінчення шторму галіот знову вийшов в море і попрямував, тримаючись берега, до мису Тендра. При цьому береги мису і глибини біля нього були детально описані. На своєму шляху Вельяшов двічі зустрічався з поодинокими суднами супротивника. У першому випадку турецьке судно ухилилось від зіткнення у морі, у другому – на одному з тендрівських островів вдалося захопити в полон 6 турецьких моряків, а їх судно примусити знятися з якоря і втекти. 23.03.1772 р. галіот Вельяшова прибув до Кафи, де його зустрів віце-адмірал О. Сенявін. З Кафи галіот, разом з кораблем “Хотин”, попрямував до Таганрогу, куди прибув 13.04.1772 р. Від Таганрогу галіот ходив до кубанських берегів. Там Вельяшов детально описав косу Довгу. Після повернення до Таганрогу разом із ескадрою капітан-лейтенанта Й. Салтанова прибув до Єні-Кале на з'єднання з ескадрою капітана 1-го рангу Я. Сухотіна. 14.06.1772 р. разом з ескадрою Я. Сухотіна прибув до Кафи, звідки через два тижні відбув на Дунай. 13 липня галіот Вельяшова повернувся в Кілію [6, с. 525; 7, с. 738-741].

У свою чергу 03.03.1772 р. віце-адмірал О. Сенявін вислав з Керчі на Дунай дубель-шлюпку під командуванням капітан-лейтенанта І. Баскакова. Ця дубель-шлюпка була виготовлена у 1770 р. в якості експериментального зразку, за кресленням самого О. Сенявіна. Це було гостродонне однопалубне судно: довжина 70, ширина 18, глибина інтрюму 6,5 футів; дві довгі щогли з трьома ярусами вітрил на прямих реях; артилерійське озброєння – 8 малих 4-фунтових гармат. 14 березня Баскаков підійшов до гирла Дунаю, але не міг увійти в річку через занадто потужний супротивний вітер і сильну водопільну течію. (Час для цієї експедиції було обрано вкрай невдало). 23 березня корпус судна дав сильну течу і команда змушена була, відрубавши якірний канат, викинутись за вітром на мілину. На мілині хвилі геть розтрощили судно, а команда із 68 чоловік врятувалася на плоту і була підібрана галіотом Азовської флотилії “*Перемириеносець*” капітана 2-го рангу Я.-Х. Кінсбергена, який ішов на Дунай слідом за дубель-шлюпкою Баскакова [7, с. 741].

На той момент назріло питання про організацію військової експедиції на Константинополь сушею і морем, про що Катерина II оголосила членам Державної Ради 24.01.1772 р. Генерал-фельдцейхмейстер граф Г. Орлов пропонував рішучий наступ на Константинополь ще на початку 1771 р., але тоді П. Рум'янцеву вдалося переконати імператрицю в неможливості такої операції через малу чисельність армії і відсутність плавзасобів для форсування Дунаю. Тепер же причиною поспіху була реальна загроза удару Австрії по російських військах, що розташовувались у Волощині і Молдові. З огляду на це дійсний таємний радник граф М. Панін навіть запропонував імператриці погодись на евакуацію 1-ї армії і згону волоського і молдовського населення в Єдисанську і Джамбуйлуцьку області з повним спустошенням придунайських князівств). За задумом Г. Орлова 1-а армія мала йти через Балкани, а додаткові частини зі складу 2-ї армії мали перекинути до Варни судна Дунайської і Азовської флотилій. Деталі операції обговорювались наприкінці січня 1772 р. у вузькому колі при імператриці – М. Панін, Г. Орлов, генерал-майор Є. Кашкін і адмірал Ч. Ноульс. На будівництво і спорядження суден для морської експедиції Катерина II виділила 100 тис. крб. Ці кошти були передані генерал-майору Є. Кашкіну. Той, як довірена особа імператриці в особливо делікатних справах, мав супроводжувати Ч. Ноульса до Ясс і представити останнього П. Рум'янцеву як організатора морської експедиції. І. Чернишов надав Ч. Ноульсу ад'ютанта – мічмана Г. Муловського (позашлюбний і єдиний син І. Чернишова, який ще гардемаріном проходив стажування на англійському флоті). Разом з Ч. Ноульсом *“для осмотра и исправления взятых у неприятеля и построенных вновь судов”* Адміралтейств-колегія відрядила з Охтинських верфей 50 найкращих корабельних теслярів. 25.03.1772 р. Ч. Ноульс прибув до Ясс [2, с. 142-146; 6, с. 428-430].

До середини березня 1772 р. 1-а армія була в готовності до походу на Константинополь. Експедиція мала розпочатися відразу ж, як турки відмовляться від продовження мирних переговорів на умовах Росії. 23.03.1772 р. Катерина II видала указ про підготовку Дунайської флотилії до морського походу і участі у ньому Азовської флотилії. На початку квітня адмірал

Ч. Ноульс надіслав ордер віце-адміралу О. Сенявіну, щоб той вислав на Дунай половину своїх суден, а кошовому отаману Запорозької Січі П. Калнишевському запропонував відрядити з Дніпра половину козацької флотилії до складу ескадри Азовської флотилії, яка призначалась для походу на Константинополь. На початку квітня 1772 р. Ч. Ноульс рекомендував В. Оксенгаму влаштувати верф в Ізмаїлі, а М. Рябініну – організувати перевезення по воді стапелів, елінгів і будівельного лісу, які раніше були зібрані у Галаці. Стосовно перероблення відбитих у турків суден для дій на морі Ч. Ноульс порадив П. Рум'янцеву відмовитися від цієї ідеї, оскільки переробка виліється у такі витрати, що ліпше буде будувати нові судна, а трофейні плавзасоби визнав за краще використовувати лише на Дунаї [2, с. 156, 166-167].

Слід зауважити, що Ч. Ноульс уникав безпосереднього управління справами Дунайської флотилії, виступаючи у ролі радника, а точніше – ментора. У своїх ордерах до командирів структурних підрозділів флотилії з того чи іншого питання Ч. Ноульс свої розпорядження камуфлював під рекомендації, наприклад: “... *разсудил я за полезное ...*”, “... *хочу я, дабы Вы указали...*”, “... *извольте приказать ...*” і т. п. В одному з ордерів М. Рябініну Ч. Ноульс прояснив свою позицію наступним чином: “*как высочайшее намерение Ея И. В. послать меня в здешние места в том состоит, чтобы привести находящуюся и вновь строящуюся флотилию в желаемое состояние, в чём весь предмет моего здесь пребывания и состоит. А по причине сего я не намерен входить во внутреннее течение дел, происходящих обычным порядком по команде. А Вы можете сии дела производить на том основании, как военный морской регламент и прочие указы повелевают, относя всё к донесению государственной адмиралтейств-коллегии*” [7, с. 744-745].

До перших чисел травня 1772 р. в Ізмаїлі корабельні майстри М. Портнов і В. Оксенгам заклали 4 шхуни проекту Ч. Ноульса (довжина 90, ширина 24/1, глибина інтрюму 11/4 фути). І. Чернишов надав право дати назви тим шхунам П. Рум'янцеву, що останній і вчинив. Перша шхуна, спущена на воду 02.12.1772 р., була названа “*Победослав Дунайский*”; друга, спущена 05.03.1773 р., названа “*Вячеслав*”; третя, спущена 14.03.1773 р., дістала назву “*Измаил*”; четверта,

спущена 14.05.1773 р., – “Браилов”. У свою чергу шести галіотам були дані номери – № 1, № 2 і т. д. [7, с. 747].

На початку травня Ч.Ноульс доповідав Державній Раді наступне: 1) із відбитих у турків суден лише одне здатне безпечно вийти в море; 2) трофейні турецькі гармати вкрай застарілі і непридатні до використання через різноманітність зразків і калібрів; 3) для великих суден, які невдовзі мали збудовані, потрібно прислати близько 800 гармат; 4) суднобудівельного лісу у Волощині і Молдові хоч і достатньо, але його вкрай важко доправляти до Дунаю через брак транспортних засобів (на той час у дунайських князівствах використовувались переважно одноупряжні двоколісні гарби); 5) для виходу флотилії у море 1-й армії потрібно взяти під свій контроль все гирло Дунаю. З огляду на свідчення Ч. Ноульса Державна Рада постановила експедицію на Варну і Босфор відмінити [2, с. 171, 175].

Перемир'я між Росією і Туреччиною було укладено 30.05.1772 р. в Журжі. Супротивники відмовлялися від ведення бойових дій до узгодження договірних статей, які б задовільняли обидві воюючі сторони. Ч. Ноульс відразу ж порекомендував М. Рябініну відрядити в море “к берегам Едисана” (в турецьку фортецю Хаджібей) одне із кращих трофейних суден з досвідченим офіцером, який би доправив копії умов перемир'я тамтешньому азі. Справжньою метою експедиції був промір прибережних глибин. Для цієї експедиції було обрано галіот, командиром на який призначено капітан-лейтенанта Ломана. Той вийшов в море 14.06.1772 р. Через шторм галіот Ломана змушений був кинути якір на очаківському рейді, де стояла турецька ескадра. Прибуття російського галіоту здійняло в Очакові неабиякий переполох. Турки насторожилися в очікуванні прибуття російського флоту. Очаківський паша навіть звернувся за роз'ясненнями до П. Рум'янцева. 30 липня галіот Ломана повернувся в Ізмаїл. У свою чергу капітан 2-го рангу Я.-Х. Кінсберген, взявши із собою на “*Перемириеносець*” команду розбитої штормом дубель-шлюпки капітан-лейтенанта Баскакова, вирушив до Криму. 23.06.1772 р. Я.-Х. Кінсберген прибув до Кафи, а 30.07.1772 р. до Таганрогу. 09 липня Я.-Х.Кінсберген знову вирушив на Дунай і 05.08.1772 р. прибув в Ізмаїл [1, с. 183; 7, с. 746-747]. Друга

половина 1772 р. для російського уряду пройшла в очікуванні миру. 12.11.1772 р. Державна Рада отримала “*монаршее соизволение*” на скасування рішення про виробництво гармат для шхун Дунайської флотилії. 20.12.1772 р. Державна Рада розглядала питання стосовно будівництва, після укладення миру, торгового міста-порту на Дніпрі і переведення в той порт морських суден Дунайської флотилії [2, с. 213, 222].

На початку 1773 р., після отримання І. Чернишовим і самою імператрицею доносу від мічмана Г. Муловського на Ч. Ноульса, адмірала було терміново відкликано в С.-Петербургу для пояснень. З інформації поданої ад’ютантом адмірала Г. Муловським (і підтверджуючих донос копій документів) випливало, що Ч. Ноульс діє на користь Британії по недопущенню Росії до південних морів, а суттєву частину виділених імператрицею коштів на будівництво флотилії спустив на бенкети в Яссах. По прибутті Ч. Ноульса в столицю імператриця не забажала жодних пояснень і запискою через І. Чернишова дала знати адміралу, що той має покинути Росію. Між тим в Адміралтейств-колегії справа Ч. Ноулса розглядалась паралельно із справою контр-адмірала Дж.Ельфінстона, відданого графом О. Орловим під суд за підозрою у навмисній шкоді середземноморській ескадрі і політиці російського двору в цілому. Цікаво, що Ч. Ноульс і Дж. Ельфінстон були прийняті на російську службу “*сверх комплекта*”, з подачі надзвичайного британського посла в С.-Петербурзі (1768-1772 рр.) лорда Ч. Кеткерта. Обидва адмірала покинули Росію практично одночасно. При цьому Ч. Ноульс, намагаючись виправдатися, затримався в Росії з власної волі до травня 1774 р. і отримав від імператриці відставку “*с адмиральским жалованьем по смерти*”; помер 1777 р. в Лондоні [14, с. 210-213; 22, с. 24-27].

В лютому 1773 р. стало ясно, що ніякого мирного договору турки не підпишуть. Османська імперія, обнадіяна запевненнями західних держав у підтримці, вирішила продовжувати боротьбу. Упродовж березня воюючі сторони почали зтягувати сили до Дунаю.

На початку квітня 1773 р. за наказом О. Вейсмана ізмаїльський загін флотилії капітана 2-го рангу П. Третьякова перекрив галіотами і козацькими човнами підходи до Тульчі та Ісакчі “*на Верхнем и Нижнем Четалах*”, тобто на

Кілійському і Тульчинському рукавах гирла Дунаю, що омивають мис Чатал. 15 травня П. Рум'янцев наказав П. Третьякову аби той на чотирьох шхунах і двох кращих галіотах вийшов в море Кілійським рукавом і зайшов в Дунай Сулінською протокою, якою можна було дістатися до Тульчинського рукава. Метою цієї експедиції була апробація суден Ч. Ноульса на морі, взяття під контроль Сулінської протоки і вивчення її фарватеру. В морському крейсерстві загону П. Третьякова судна очолювали наступні командири: шхуна *“Победослав Дунайский”* – лейтенант Шахов, шхуна *“Вячеслав”* – лейтенант Вельяшов, шхуна *“Измаил”* – капітан-лейтенант Ломан, шхуна *“Браиллов”* – лейтенант Глотов, галіот № 5 – мічман Верьовкін, галіот № 6 – мічман Плємянніков. Новозбудовані шхуни озброїли трофейними гарматами, знятими з галер. 10 червня П. Третьяков вийшов в крейсерство. Від о. Фідонісі загін попрямував до Хаджибея і далі взяв курс на Варну. Та вже 14 червня П. Третьяков завів свій загін в Сулінську протоку через те, що на шхунах відкрились течії. Шхуни і галіоти піднялись до мису Чатал і перекрили Тульчинський рукав дельти Дунаю аби не допустити проходу турецьких суден вгору по течії. На початку жовтня П. Рум'янцев знову наказав П. Третьякову вийти в море. Найбільш придатні до морського плавання шхуни *“Победослав Дунайский”* і *“Вячеслав”* спробували спуститись Сулінською протокою до моря, але зупинились в гирлі протоки через осіннє мілководдя річки [9, с. 72-73; 15, с. 466-467].

П. Рум'янцев був вкрай незадоволений діями капітанів шхун і скаржився *“на нерадение”* старших морських офіцерів І. Чернишову. В той же час, ставлячи перед загonom П. Третьякова завдання крейсерства між о. Фідонісі і Варною, П. Рум'янцев відмовляв П. Третьякову в наданні більших гармат (останній просив надати 12-фунтові гармати). Також П. Рум'янцев відмовив Дунайській флотилії у замовленні нових гармат на російських заводах, мотивуючи це занадто великими державними витратами. У свою чергу командири шхун не бачили жодних перспектив у службі на Дунаї, а капітан-лейтенант Ломан навіть вніс пропозицію до Адміралтейств-колегії щодо переведення шхун до Керчі у відання віце-адмірала О. Сенявіна [7, с. 748-752].

Морські офіцери мали рацію. Район бойових дій 1-ї армії змістився значно вище дельти Дунаю за гирло Яломниці. Метою кампанії був прорив турецького фронту по лінії Гуробали-Сілістрія-Туртукай. На вказаній ділянці Дунаю можна було діяти лише човновими загонами. Для такого роду операцій не обов'язково було тримати при армії чисельну морську команду. Через мілководдя прибережної зони шхуни і галіоти не могли виконувати роль десантних суден, а через малий калібр власних гармат не здатні були вести вогневе прикриття десанту. До того ж на відкритій воді шхуни і галіоти являли легку мішень для турецької берегової артилерії. Що ж до крейсерства по морю для перекриття туркам входу в Дунай, то воно було геть позбавлене сенсу. Так, Тульчинський (правий) рукав дельти Дунаю нижче самої Тульчі розділяється на дві мілководні протоки – Сулінську (середнє “Сулінське гирло”) і Георгіївську (південне “Георгіївське гирло”), які були мілкі і замулені; в літню пору вони годились лише для проходу човнів (кончебасів і каїків), а по весняному водопіалі – малих галер. Тож турки не могли перекидати тими протоками значні сили і припаси, це їм було набагато простіше робити сушею. Повністю суднохідним був лише Кілійський (лівий) рукав дельти, який і так знаходився під контролем росіян. Самі по собі шхуни Ч. Ноульса не давали надії на ефективність у маневруванні під час бою з турецькими суднами такого ж класу. У свою чергу, швидкохідні турецькі галіоти і галери, при зустрічі з російським загonom, могли виманити супротивника подалі в море, де ходили фрегати і лінійні кораблі просто розстріляли б загін П. Третьякова з дистанції. Так само турецькі легкі судна могли вести постійне спостереження за загonom російських шхун і повідомляти про його місцезнаходження своєму командуванню. У бою з турецьким флотом загін П. Третьякова змагатися не міг через слабку 6-фунтову артилерію ближнього бою, а шансів на втечу у відкритому морі не було жодних.

Слід зазначити, що станом на 1773 р. імператриця та уряд втратили інтерес до ідеї експедиції на Босфор, провідником якої був усунутий від державних справ граф Г. Орлов (нещодавно відставлений фаворит). Фінансування Дунайської флотилії скоротилося. Тож можна стверджувати,

що пасивністю морського загону П. Тетякова граф П. Рум'янцев виправдовував власні невдачі на Дунаї.

Кампанія 1773 р., розроблена П. Рум'янцевим, мала за мету оволодіння Сілістрією і Шумлою (Шуменом) аби здобути плацдарм в Північно-Східній Болгарії і далі, через Варну, йти морським узбережжям на Константинополь, оминаючи Балканський хребет.

На початок кампанії 1-а армія налічувала 35 тис. чоловік, поділених на кілька окремих корпусів, а саме: 8-тис. корпус генерал-поручика І. Салтикова стояв супроти Журжі; 4-тис. загін генерал-майора О. Суворова – супроти Туртукаю; 4-тис. загін генерал-майора Г. Потьомкіна – супроти Гуробал; 4 тис. загін О. Вейсмана – в Ізмаїлі; 15-тис. головний корпус П. Рум'янцева – біля Галаца. Головні сили турків, більшою частиною кіннота, були зосереджені під Шумлою, окремих загін знаходився в Бабадазькій області, а в придунайських фортецях знаходились чисельні гарнізони піхоти. На правобережній ділянці дунайського фронту Мачин-Туртукай, вище Гуробал, російські човнярські команди здобули плацдарм для форсування Дунаю. З 09 по 11 червня корпуси Г. Потьомкіна і П. Рум'янцева форсували Дунай на човнах з району гирла р. Борщ (лівий берег Дунаю) в район гирла р. Галиці (правий берег Дунаю). Спершу, прикрившись Галицею від удару 30-тис. сілістрійського гарнізону, росіяни зібрали на правому березі ударну групу, навели через Галицю понтонний міст і оточили Сілістрію. До того часу загін О. Вейсмана вибив турків з Бабадазької області і підійшов до Сілістрії, забезпечивши переправу передовим загонам. Аби відволікти турків від Сілістрії, загін О. Суворова 17 червня штурмом оволодів Туртукаєм. Втім, облогу Сілістрії довелось зняти і відступити до Гуробал. Стало відомо, що з під Шумли на допомогу сілістрійському гарнізону підходило 20-тис. військо. Відхід головних сил П. Рум'янцева прикривав рішучим наступом 5-тис. загін О. Вейсмана. У бою під с. Кючук-Кайнарджі, який стався 22 червня, загін О. Вейсмана наголову розбив супротивника і захопив його табір. При цьому найпомітніший герой 1-ї армії барон О. Вейсман загинув. Наприкінці червня з району Нікополь-Турно турки пішли в контрнаступ на Бухарест, а також повернулись в Добруджу і атакували Гірсово, який утримував загін О. Суворова. В середині вересня

два корпуси генерал-поручиків барона К. Унгерна¹⁸ і князя Ю. Долгорукова, при підтримці загону О. Суворова, переправились на правий берег Дунаю і вибили турків з Добруджі. Звідти К. Унгерн і Ю. Долгоруков розгорнули наступ на Варну і Шумлу. У той самий час корпус І. Салтикова проводив потужні диверсійні операції на ділянці Руцук-Туртукай-Сілістрія. Штурм Варни корпусом К. Унгерна, який відбувся 30.10.1773 р., зазнав невдачі. Корпус Ю. Долгорукова через сильний опір турків так і не зміг підступити до Шумли. Активні бойові дії на правому березі Дунаю завершилися лише в середині листопада. Весь цей час човнярські загони Дунайської флотилії були задіяні в диверсійних операціях та на перевезенні військ [6, с. 622-630, 639, 660-669, 673-684; 16, с. 124-131; 20, с. 51-54, 71, 83, 103-112, 133].

У той період як ніколи важливими були комунікація і забезпечення діючої армії по Дунаю. Російське командування так і не дійшло думки про можливість влаштування понтонного мосту або поромних переправ через Дунай у найвужчих його місцях через острови. Замість того, щоб відразу доправляти вантажі гужовим транспортом прямо до місця призначення, витрачався час і сили на завантаження і розвантаження суден, а також на завантаження возів і гарб по обох берегах. Тож не дивно, що виникали великі затримки з переправами резервів, поранених, полонених, трофеїв, християнських родин з правого берега і т. д. Скоріш за все, побудувати понтонний міст або поромні переправи через Дунай унеможлиблював складний гідрологічний режим річки, а саме: сильна течія, великі хвилі під час вітрів та непередбачуваність висоти поверхні води. (При цьому слід зазначити, що понтонні і поромні переправи через Дунай росіяни влаштовуватимуть в російсько-турецьких війнах ХІХ ст.).

Кампанія 1774 р. розпочалася за тим самим сценарієм, що й минулорічна. У травні Дунай перейшли дивізії генерал-поручиків О. Суворова (в районі Гірсово) і М. Каменського (в районі Чорновод). Їм вдалося розгромити турків під

¹⁸ Карл Карлович фон Унгерн-Штернберг.

Базарджиком¹⁹ і Козлуджі²⁰, що дозволило блокувати Шумлу і відкрити шлях на Варну. Головні сили 1-ї армії здійснили переправу на човнах трьома корпусами в районах Гуробал, Ликорешт і Туртукаю, після чого заблокували з суші Сілістрію і Руцук. Намагання турків розблокувати фортеці ні до чого не призвели. При цьому у верховного візира не було достатньо військ щоб у відповідь завдати удару по лівому (російському) берегу з району Відін-Нікополь. До початку червня загони генерал-майора князя О. Прозоровського і бригадира І. Заборовського, вислані М. Каменським, вибили турків з гірських переходів Балкан, що вели до Шумли [1, с. 272-274; 6, с. 742-743, 775, 777; 17, с. 282-292]. Бойові операції Дунайської флотилії звелися до дій запорозьких човнярських команд під Сілістрією. Там запорожці знаходились в розпорядженні князя Ю. Долгорукова. Шхуни і галіоти залишились бездіяльним. За наказом П. Рум'янцева новий командир морського загону капітан-лейтенант І. Ломан мав вийти в крейсерство і курсувати між Очаковом і Варною. Та вийти в море не було жодної можливості через обміління Кілійського рукава [15, с. 468; 21, с. 35-48, 60-61].

Тим часом Оттоманська Порта погодилась на остаточне замирення. Мирний договір між Росією і Туреччиною було укладено 10 (21) липня 1774 р. в с. Кючук-Кайнарджі. За умовами договору російські війська мали залишити Молдову і Волощину із збереженням за Росією місії захисниці прав тамтешнього християнського населення. Росія повертала Туреччині молдовські і лівобережні придунайські фортеці у тому стані, в якому ті були взяті 1770 р. (без добудованих укріплень). Російські шхуни і галіоти мали перейти по морю в Керч та Єні-Кале. (Ці дві кримські фортеці з прилеглим районом згідно мирного договору стали базами російського флоту на Чорному морі). Відбиті у турків галери, кончебаси і маломірні судна росіяни спалили, а реквізовані у волохів човни – повернули власникам. Заготовлений ліс був вивезений з Молдови, а верфі із закладеними суднами спалені) [6, с. 768, 785-786; 10, с. 307].

¹⁹ М.Каменський.

²⁰ О.Суворов.

Наприкінці серпня 1774 р. генерал-поручик М.Каменський передав новому командирі Дунайської флотилії капітану бригадирського рангу (капітан-командору) графу Біланду²¹ бажання П. Рум'янцева “в ознаменованіе нашего торгоу с турками по силе мирнаго договора” навантажити один із галіотів крамом, у тому числі і казенним, і відправити до Варни на продаж. Прибуток від цієї операції мав бути розподілений між членами команди із вирахуванням “*настоящей цены*”. Невдовзі галіот № 5 лейтенанта Шахова, завантажений маслом і сіллю, пішов до турецьких берегів. Основним завданням команди Шахова була розвідка і опис берегів. Назад Шахов повернувся 28 вересня і доповів, що товар продати не вдалося, оскільки турки давали нижчу за собівартість ціну, а місцевий паша заявив, що без указу султана російських купців до торгів допускати не буде. На початку жовтня з тим самим завданням і результатом Шахов ходив і до Хаджібея [7, с. 753].

В середині вересня граф Біланд почав готувати флотилію до переходу в Керч в розпорядження віце-адмірала О. Сенявіна. За наказом П. Рум'янцева з великих суден були зняті усі гармати і відправлені в обозі армії до Києва. На борти були взяті флотські припаси, матеріали і цінні будівельні ліси. 04.10.1774 р. ескадра Біланда у складі 4-х шхун і 2-х галіотів (№ 5 і № 6) покинула Ізмаїл і пішла в море сулінською протокою. В морі перед Дунайським гирлом ескадра збиралась в кільватерну колону упродовж 7-8 жовтня, а через добу ходу потрапила у шторм. В ніч на 13 жовтня шторм значно посилювався. Судна втратили зв'язок і продовжили рух у напрямку Криму поодиночі. Сильний вітер зривав вітрила і ламав щогли, а удари важких хвиль призводили до сильних теч. До Керчі змогли дістатися лише шхуна “Вячеслав” лейтенанта Вельяшова і галіот № 5 мічмана Верьовкіна. Решта суден зазнала аварій.

Так, галіот малої пропорції № 6 мічмана Хомутова викинувся на мілину між Хаджібеєм і Очаковом; команда врятувалася, але судно було вщент розбите хвилями. Шхуна “Измаил” капітан-лейтенанта Ломана пройшла повз Очаків і

²¹ З нідерландського графського роду *van Bijlandt-Hallt*. На російській службі знаходився в 1774-1776 рр. Перед від'їздом з Росії був заколотий на дуелі заїзджим співвітчизником графом Робассом. (Ім'я цього офіцера для істориків залишилось невідомим).

стала на зимівлю в гирлі Бугу *“за обветшалосьтю и изломанию мачт”*. Шхуна *“Браилов”* лейтенанта Шахова сіла на мілину поблизу Кінбурнської коси. Команди Ломана і Шахова знайшли прихисток у турків в Очакові. В перших числах грудня Шахову вдалося зняти свою шхуну з мілини, але морози затисли судно кригою на очаківському рейді і звідти занесло разом крижиною до Ак-Кермена. В середині січня 1775 р., коли на шхуні Шахова ніс чергування наряд з 13 матросів разом із штурманом Рудобеком, сильний вітер відніс крижину із затиснутим судном до о. Ада (о. Зміїний), потім до Хаджібея, звідти назад до Очакова, а від Очакова у відкрите море. 30.01.1775 р. крижину занесло в Дністровський лиман, де шхуна була розтрощена на мілині о каміння. Матросів і штурмана прихистив гарнізон Ак-Кермена (на той час ще російський). 15.02.1775 штормові хвилі розламали *“Браилов”* навпіл. Що ж стосується шхуни *“Победослав Дунайский”* лейтенанта Глотова, на якій перебував і капітан бригадирського рангу граф Біланд, то з нею трапився прикрий курйоз. Шхуну було віднесено штормом до Константинополя. До весни судно ремонтувалося за рахунок урядових коштів, що знаходились в розпорядженні російського повіреного в Константинополі статського радника Х.Петерсона. 16.03.1775 р. *“Победослав Дунайский”* прибув до Керчі [7, с. 753, 755-758].

З приводу аварій і загибелі суден П. Рум'янцев був розгніваний на капітанів, особливо на Біланда. У листі до О. Сенявіна від 07.01.1775 р. фельдмаршал писав: *“сии обстоятельства и поведение управляющих оною флотилиею офицеров я предаю В. П. разсмотрению, чтобы по строгости уставов мореплавания соизволили приказать изследовать над теми офицерами”*. Втім, О. Сенявін обмежився лише розглядом донесень командирів загиблих суден і доправлення тих донесень в Адміралтейств-колегію. Як виявилось, екіпажі аварійних суден, перебуваючи в зимовий період в Очакові і Константинополі, зібрали цінну інформацію для командування армії і флоту. Причин для покарання офіцерів виявлено не було [7, с. 754-755].

Слід зазначити, що подібна доля спіткала і відпущену з Дунаю запорозьку човнову команду, яка 21.09.1774 р. потрапила у шторм. Із 37 запорозьких суден до гирла Дніпра

дісталися лише 2; решта або потонула, або була розбита хвилями на прибережній смузі. Очаківський паша, з яким Запорозький Кіш вже налагодив добросусідські і торговельні стосунки, дав козакам у борг тунбас²², на якому запорожці перевезли вцілілі гармати, поранених і цінне майно на Січ [24, с. 206-207].

В цілому військові дії на Дунаї в 1770-1774 рр. показали, що Дунайська флотилія не виправдала очікувань російського уряду. Разом з цим треба відмітити, що уряд недостатньо розумів реалії, з якими довелось зіткнутися армії і флоту на Дунаї. Практика показала наступне: річки в Молдові і Волощині для військового суднобудування були непридатними; в прилеглому до Дунаю регіоні бракувало потрібної для флотських потреб деревини, транспортних засобів, а також фахівців суднобудівельної і теслярської справ; величезна віддаленість дунайського театру бойових дій від баз російського флоту робила справу вкрай витратною як у фінансовому плані, так і у часі. На все це накладались і незадовільна організація з боку флотських служб, і незнання командуванням регіону, і брак досвіду російських моряків; досвід і знання набувалися буквально на ходу. Разом з цим фахівці морської справи зібрали необхідні гідрографічні дані і набули неоціненного бойового досвіду, які стануть в нагоді в наступних російсько-турецьких змаганнях на Дунаї. Нарешті, постало питання, а як же вплинуло будівництво російської військової флотилії на розвиток придунайського регіону? На це можна відповісти однозначно – призвело до марного знищення лісових ресурсів краю і обтяжило населення, яке не мало від того жодної користі. Найціннішу деревину росіяни забрали з собою, решту знищили. Суднобудівельний досвід, набутий росіянами в цій війні, надалі населенням Придунав'я не використовувався.

Джерела та література:

1. Архив военно-походной канцелярии графа П. А. Румянцева-Задунайского / Сост. М. О. Судиенко: в 2-х ч. – Ч. 2. 1770-1774 гг. – М., 1863.

²² Велике безпалубне судно, призначене для транспортування вантажів.

2. Архив Государственного Совета. – Т. 1. Совет в царствование императрицы Екатерины II-й. (1768-1796 гг.). – СПб., 1869.
3. Журнал военных действий Первой армии 1770 года / Журналы военных действий армий Ея Императорского Величества 1769-1771 годов. – СПб., 1777.
4. Журнал военных действий Второй армии 1770 года / Журналы военных действий армий Ея Императорского Величества 1769-1771 годов. – СПб., 1777.
5. Журнал военных действий Первой армии 1771 года / Журналы военных действий армий Ея Императорского Величества 1769-1771 годов. – СПб., 1777.
6. Русские полководцы. П. А. Румянцев. Сборник документов / Под ред. П.К.Фортунатова: в 3-х т. – Т. 2. 1768-1775 гг. – М., 1953.
7. Материалы для истории русского флота / Под ред. Ф. Веселаго. – Ч. VI. – СПб., 1877.
8. Веселаго Ф. Список русских военных судов с 1668 по 1860 год. – СПб., 1872.
9. Глебов А. М. Русские шхуны третьей четверти XVIII века // Судостроение. – СПб., 2012. – №3. – С.71-73.
10. Дружинина Е. И. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года (его подготовка и заключение). – М., 1955.
11. Зубов Б. Н. Развитие кораблестроения на юге России. – Калининград, 1990.
12. Материалы для истории русского флота / Под ред. Ф. Веселаго. – Ч. VI. – СПб., 1877.
13. Клокман Ю. Р. Фельдмаршал Румянцев в период русско-турецкой войны 1768-1774 гг. – М., 1951.
14. Кросс Э. Британцы в Петербурге. XVIII век. – СПб., 2005.
15. Лебедев А. А. У истоков Черноморского флота России. Азовская флотилия Екатерины II в борьбе за Крым и в создании Черноморского флота (1768-1783 гг.). – СПб., 2011.
16. Лефорт А. А. История царствования государыни императрицы Екатерины II: в 5-ти ч. – Ч. 3. – М., 1837.
17. Масловский Д. Ф. Записки по истории военного искусства в России. – Вып. 2. – СПб., 1891.
18. Петров А. Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1769 по 1774 год: в 5 т. – Т. 2. Кампания 1770 года. – СПб., 1866.

19. Петров А. Н. Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1769 по 1774 год. – Т. 3. Кампания 1771 года. – СПб., 1874.
20. Петров А. Н. Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1769 по 1774 год. – Т. 4. Кампании 1772-1773 годов. – СПб., 1874.
21. Петров А. Н. Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1769 по 1774 год. – Т. 5. Кампания 1774 года. – СПб., 1874.
22. Соколов А. Адмирал Ноульс // Морской сборник. – Т. 2. – (№ 1-12). – 1849. – № 8 (август). – С. 514-523.
23. Шпитальов Г. Запорозька флотилія в період російсько-турецької війни 1768-1774 років // Південна Україна XVIII-XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Вип. 4. – Запоріжжя, 1999. – С. 134-143.
24. Шпитальов Г. Г. Військова служба запорозького козацтва в російсько-турецьких війнах 1735-1739 та 1768-1774 років. – Запоріжжя, 2004.
25. Шпитальов Г. Донська і Дніпровська флотилії в російсько-турецькій війні 1736-1739 років. – К., 2015.

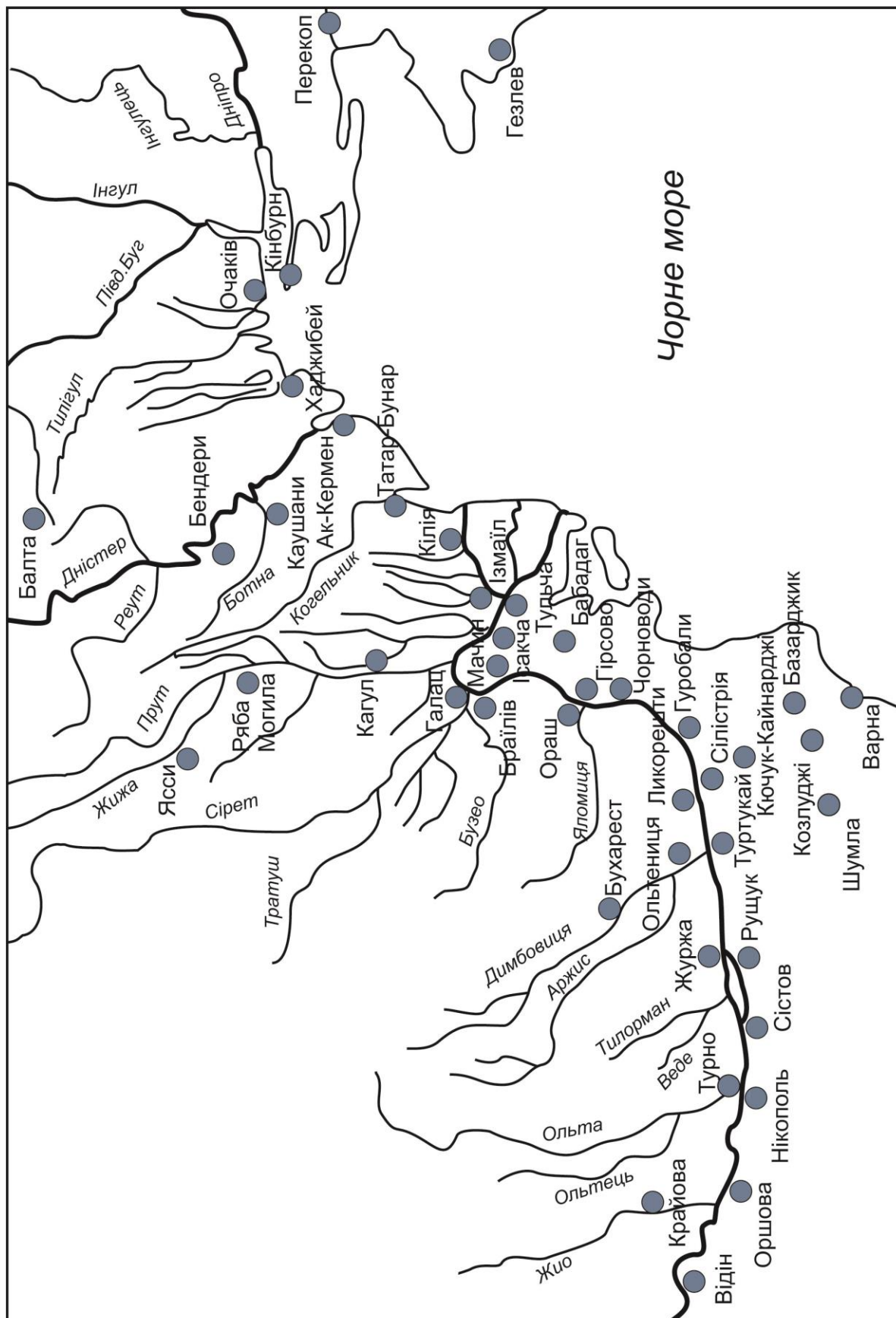
References

1. Arkhiv voenno-pokhodnoy kantselyarii grafa P. A. Rumyantseva-Zadunayskogo / Sost. M.O.Sudienko: v 2-kh ch. – Ch. 2. 1770-1774 gg. – M., 1863.
2. Arkhiv Gosudarstvennogo Soveta. – Т. 1. Sovet v tsarstvovanie imperatritsy Ekateriny II. (1768-1796 gg.). – SPb., 1869.
3. Zhurnal voennykh deystviy Pervoy armii 1770 goda / Zhurnaly voennykh deystviy armiy Eya Imperatorskago Velichestva 1769-1771 godov. – SPb., 1777.
4. Zhurnal voennykh deystviy Vtoroy armii 1770 goda / Zhurnaly voennykh deystviy armiy Eya Imperatorskago Velichestva 1769-1771 godov. – SPb., 1777.
5. Zhurnal voennykh deystviy Pervoy armii 1771 goda / Zhurnaly voennykh deystviy armiy Eya Imperatorskago Velichestva 1769-1771 godov. – SPb., 1777.

6. Russkie polkovodtsy. P.A.Rumyantsev. Sbornik dokumentov / Pod red. P.K.Fortunatova: v 3-kh t. – T. 2. 1768-1775 gg. – M., 1953.
7. Materialy dlya istorii russkogo flota / Pod red. F.Veselago. – Ch. VI. – SPb., 1877.
8. Veselago F. Spisok russkikh voennykh sudov s 1668 po 1860 god. – SPb., 1872.
9. Glebov A.M. Russkie shkhuny tret'ey chetverti XVIII veka // Sudostroenie. – SPb., 2012. – №3.–.71-73.
10. Druzhinina E.I. Kyuchuk-Kaynardzhiyskiy mir 1774 goda (ego podgotovka i zaklyuchenie). – M.,1955.
11. Zubov B.N. Razvitie korablestroeniya na yuge Rossii. – Kaliningrad, 1990.
12. Ignat'ev N. Vzglyad na postepennye izmeneniya v obraze dejstvij russkikh protiv turok. – SPb., 1852.
13. Klokman Yu.R. Fel'dmarshal Rumyantsev v period russko-turetskoy voyny 1768-1774 gg. – M., 1951.
14. Kross E. Britantsy v Peterburge. XVIII vek. – SPb., 2005.
15. Lebedev A.A. U istokov Chernomorskogo flota Rossii. Azovskaya flotiliya Ekateriny II v bor'be za Krym i v sozdanii Chernomorskogo flota (1768-1783 gg.). – SPb., 2011.
16. Lefort A.A. Istoriya tsarstvovaniya gosudaryni imperatritsy Ekateriny II: v 5-ti ch. – Ch. 3. – M., 1837.
17. Maslovskiy D.F. Zapiski po istorii voennago iskusstva v Rossii. – Vyp. 2. – SPb., 1891.
18. Petrov A. Voyna Rossii s Turtsiey i pol'skimi konfederatami s 1769 po 1774 god: v 5 t. – T. 2. Kampaniya 1770 goda. – SPb., 1866.
19. Petrov A.N. Voyna Rossii s Turtsiey i pol'skimi konfederatami s 1769 po 1774 god. – T. 3. Kampaniya 1771 goda. – SPb., 1874.
20. Petrov A.N. Voyna Rossii s Turtsiey i pol'skimi konfederatami s 1769 po 1774 god. – T. 4. Kampanii 1772-1773 godov. – SPb., 1874.
21. Petrov A.N. Voyna Rossii s Turtsiey i pol'skimi konfederatami s 1769 po 1774 god. – T. 5. Kampaniya 1774 goda. – SPb., 1874.
22. Sokolov A. Admiral Noul's // Morskoy sbornik. – T. 2. – (№ 1-12). – 1849.– № 8 (avgust). – S. 514-523.

23. Shpytal'ov G. Zaporoz'ka flotyl'ija v period rosijs'ko-turec'koi' vijny 1768-1774 rokiv // Pivden'na Ukraï'na XVIII-XIX stolittja. Zapysky naukovo-doslidnoi' laboratorii' istorii' Pivdennoi' Ukraï'ny ZDU. – Vyp. 4. – Zaporizhzhja, 1999. – S. 134-143.
24. Shpytal'ov G.G. Vijs'kova sluzhba zaporoz'kogo kozactva v rosijs'ko-turec'kyh vijnah 1735-1739 ta 1768-1774 rokiv. – Zaporizhzhja, 2004.
25. Shpytal'ov G. Dons'ka i Dniprovs'ka flotyl'ii' v rosijs'ko-turec'kij vijni 1736-1739 rokiv. – K., 2015.

Дунайський театр бойових дій російсько-турецької війни 1768-1774 рр.

ДУНАЙСКАЯ ФЛОТИЛИЯ (1770-1774)

Целью исследования является реконструкция процесса формирования и боевой деятельности Дунайской флотилии в русско-турецкой войне 1768-1774 гг. Достижение поставленной цели потребовало решения следующих исследовательских задач, а именно: 1) определить место Дунайской флотилии в планах российского правительства и высшего командования во время русско-турецкой войны 1768-1774 гг.; 2) выяснить особенности формирования и проблемы строительства флотилии; 3) конкретизировать функции и особенности боевой деятельности флотилии; 5) показать значение деятельности Дунайской флотилии в деле решения Черноморской проблемы во 2-й пол. XVIII века.

Объектом исследования данной работы является Дунайская флотилия периода русско-турецкой войны 1768-1774 гг. Предметом исследования является военная служба Дунайской флотилии 1770-1774 гг. Территориальные границы исследования определяются Дунайским театром военных действий 1770-1774 гг. и включают территории Южной Украины, Молдовы, Румынии и Болгарии. Научная новизна полученных результатов заключается в комплексном исследовании недостаточно разработанной в отечественной и зарубежной историографии темы формирования и военной деятельности Дунайской флотилии в русско-турецкой войне 1768-1774 гг. Материалы работы могут быть использованы при разработке проблем судостроения, военной деятельности речных флотилий Черноморского бассейна, истории запорожского казачества, а также при разработке обобщающих трудов по военно-политической истории Молдовы, Румынии, Болгарии и Турции.

В целом военные действия на Дунае в 1770-1774 гг. показали, что Дунайская флотилия не оправдала ожиданий российского правительства. Вместе с этим следует отметить, что правительство недостаточно понимало реалии, с которыми пришлось столкнуться армии и флоту на Дунае. Практика показала следующее: реки в Молдове и

Валахии для военного судостроения были непригодными; в прилегающем к Дунаю регионе не хватало нужной для флотских нужд древесины, транспортных средств, а также специалистов судостроительного и плотницкого дел; огромная удаленность дунайского театра военных действий от баз российского флота делала строительство очень затратным как в финансовом плане, так и по времени. На все это накладывались и неудовлетворительная организация со стороны флотских служб, и незнание командованием региона, и недостаток опыта российских моряков; опыт и знания приобретались буквально на ходу. Вместе с этим специалисты морского дела собрали необходимые гидрографические данные и получили неоценимый боевой опыт, которые будут востребованы в следующих русско-турецких войнах. Наконец встал вопрос, а как же повлияло строительство российской военной флотилии на развитие придунайского региона? На это можно ответить однозначно – привело к бесполезному уничтожению лесных ресурсов края и отягощению населения, которое не имело от этого никакой пользы. Наиболее ценную древесину россияне забрали с собой, остальное было уничтожено. Судостроительный опыт, приобретённый русскими в этой войне, в дальнейшем населением Придунавья не использовался.

Ключевые слова: бот, галера, галиот, шхуна.

Gennady Shpitalov

DANUBE FLOTILLA (1770-1774)

The purpose of the research is to reconstruct the formation and combat activities of the Danube Flotilla in the Russian-Turkish War of 1768-1774. Achieving this goal required solving the following research tasks: 1) to determine the place of the Danube Flotilla in the plans of the Russian government and high command during the Russian-Turkish war of 1768-1774; 2) to spot the specifics of the formation and problems of the construction of the flotilla; 3) to specify the functions and characteristics of the battle activities of the flotilla; 4) to show the significance of the activities of the Danube Flotilla in solution to the Black Sea problem in the 2nd half of the XVIII century.

The object of research of this work is the Danube Flotilla of the period of the Russian-Turkish War of 1768-1774. The subject of the study is the military service of the Danube Flotilla of 1770-1774. The territorial boundaries of the study are determined by the Danube Theater of Military Operations of 1770-1774, and include the territories of Southern Ukraine, Moldova, Romania and Bulgaria. The scientific novelty of the results is a comprehensive research a subject of the formation and military activities of the Danube Flotilla in the Russian-Turkish War of 1768-1774, which was insufficiently developed in domestic and foreign historiography. Materials of the work can be used in the development of the following issues: the history of shipbuilding; the military activities of the river flotillas of the Black Sea pool; the history of the Zaporozhye Cossacks; the developing of generalizing works on the military-political history of Moldova, Romania, Bulgaria and Turkey.

Generally, military operations on the Danube in 1770-1774 showed that the Danube Flotilla did not meet expectations of the Russian government. At the same time, it should be noted, that the government did not fully understand the realities faced by the army and navy on the Danube. Practice has shown the following: the rivers in Moldova and Wallachia were unsuitable for military shipbuilding; in the region adjoining the Danube region, timber, vehicles, and specialists in shipbuilding and carpentry were not sufficient for fleet needs; the long distance of the Danube theater of military operations from the bases of the Russian fleet made construction very costly both financially and temporally. All this was superimposed on the unsatisfactory organization of fleet services, ignorance of the command of the region, and the lack of experience of Russian seamen; experience and knowledge were acquired literally on the run. Along with this, the specialists of the marine business explore the necessary hydrographic data and received invaluable battle experience, which will be in demand in the next Russian-Turkish wars. Finally became the question, how affected construction the Russian military flotilla on the of the development Danube region? Definitely-it led to the useless destruction of the forest resources of the region and the burdening of the population, which had no benefit from this. The most valuable timber Russians took with them, the rest was burnt. The

shipbuilding experience acquired by the Russians in this war was not used by the population of the Danube region in the future.

Key words: *boat, galley, galliot, schooner.*

Отримано: 3.09.2017

УДК 94(477) "18/19"

Людмила Новікова

ПРАВО ВОЛОДІННЯ ТЕРИТОРІЄЮ «БЕССАРАБІЇ» у ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: СКЛАДНЕ ПЕРЕПЛЕТІННЯ АРГУМЕНТІВ ЗАЦІКАВЛЕНИХ СТОРІН В УМОВАХ РЕГІОНУ-ФРОНТИРУ

У 1812 р. до складу Російської імперії на основі Бухарестського трактату була включена територія між Дністром, Прутом та Дунаєм, що увійшла до складу новоствореної Бессарабської області. Це був регіон, де зустрічалися інтереси територіально близьких держав. Тому особливо гострого значення набувала система аргументації прав володіння цією територією. Серед можливих аргументів зацікавлених у Бессарабії сторін російські автори ХІХ ст. згадують про принципи права завоювання та першого заселення, етнографічний, історичний, економічний. У міжнародному праві використовувалися й інші принципи: географічний, стратегічний. Важливого значення набували питання «що таке Бессарабія?», звідки походить ця назва, які кордони Бессарабії. Відповідь на ці питання часто була покликана створити підґрунтя для принципу завоювання (або також історичного аргументу) у боротьбі за регіон у ХІХ ст.

Межі регіону «Бессарабія» у суспільному дискурсі в межах Російській імперії не були однозначними. Розташування Бессарабії на політично-стратегічному (й історичному) фронтірі призводило, поряд з ототожненням Бессарабії з Бессарабською областю у Російській імперії, до актуалізації поняття «Бессарабія» як південної частини Бессарабської області (Буджака). Такий підхід практично дозволяв виключити зі змагання за Бессарабію (у значенні «Буджак») Молдавське князівство (згодом Румунію). У свою чергу, поняття «Буджак» виступало також не вповні однозначним. «Плаваючий» кордон Бессарабії як Буджака був можливим